

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут фізичної культури
Кафедра логопедії

Полуюфта Катерина Олександрівна

**РОЗВИТОК ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ
В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Логопедія. Спеціальна психологія)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:

_____ І.В. Кравченко,
старший викладач кафедри логопедії

«___» _____ 2021 року

Виконавець:

_____ К.О. Полуюфта

«___» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	6
1.1. Поняття дрібної моторики та її розвиток в онтогенезі	6
1.2. Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	12
1.3. Особливості розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	28
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	29
2.1. Розвиток дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку в корекційно-логопедичному процесі.....	29
2.2. Визначення рівня розвитку дрібної моторики старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення	34
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	40
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	47
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

З кожним роком збільшується кількість дітей, які мають порушення мовлення. Вагоме місце займає таке порушення як загальне недорозвинення мовлення.

Питання проблеми вивченню мовленнєвого недорозвинення дітей можна зустріти в зарубіжній та вітчизняній літературі. Цю проблему висвітлювали з 50-60-х років ХХ століття: Б. Гріншпун, 1975; К. Мастюкова, 1972, 1981, 1999; Г. Каше, 1962, 1985; Р. Левіна, 1951, 1959, 1968; В. Орфінська, 1959, 1963, 1967; Г. Чиркіна, Т. Філічева, 1985, 1986, Л. Трофименко, 2005, М. Шевченко, 1999, В. Тарасун та інші.

Загальне недорозвинення мовлення – це різні багаточисельні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовної системи, що відносяться до її звукової та смислової сторони, при нормальному слухові та інтелекті.

Діти, які мають загальне недорозвинення мовлення (це велика по чисельності категорія дітей даного віку) характеризуються різним рівнем сформованості їх психічних функцій. Недорозвинення першої сигнальної системи – мовлення – спричиняє порушення другої, такої як – психічні функції: пам'ять, мислення, увага, сприймання, уявлення. Під час аналізу літератури з теми навчання і виховання дітей дошкільного віку які мають порушення мовлення (О. Мастюкова, Ю. Гаркуша, А. Воронова, Є. Соботович та інші) зрозуміло, що діти із ЗНМ мають проблеми з фонематичним та зоровим сприйняттям, порушення вербальної пам'яті, зорової та слухової уваги, абстрактного мислення, емоційно-вольової сфери, в свою чергу, це негативно впливає на мовленнєвий, а також на загальний розвиток дитини.

Знані вчені галузі спеціальної освіти Л. З. Арутюнян, М. М. Кольцова, І. Ю. Левченко, В. І. Лубовський, О. М. Мастюкова, М. С. Певзнер звертають увагу на необхідність і педагогічну доцільність роботи з розвитку дрібної моторики в дітей у комплексі корекційно-розвивальних заходів. З

тренуванням тонких рухів пальців рук мовлення не тільки розвивається більш інтенсивно, але і формується більш досконало. Таким чином, розвиток рухового апарату, зокрема, дрібної моторики пальців рук, є чинником, що стимулює розвиток мовлення.

Також дуже важливо працювати над розвитком дрібної моторики, що є передумовою формування предметних та практичних дій. Саме від них залежить ігрова, пізнавальна, конструктивна та навчальна діяльність. Це зазначали в своїх роботах Д. Б. Ельконін, П. Я. Гальперін, Л. Ф. Обухова, М. М. Кольцова, М. М. Сеченов, І. П. Павлов.

Об'єкт дипломної роботи – моторика дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дипломної роботи – особливості розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Мета – дослідити особливості розвитку дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Завдання:

1) здійснити аналіз науково-методичної літератури з питань розвитку дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

2) визначити мовленнєву та психолого-педагогічну характеристику дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

3) провести дослідження дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

4) розробити методичні рекомендації щодо розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Методи дослідження. Під час дослідження було проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічної, логопедичної та методичної літератури з вивчення особливостей мовлення та стану дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Проведено

обстеження дрібної моторики дітей даної категорії у Сумському дошкільному навчальному закладі (центру розвитку дитини) №18 «Зірниця».

Практичне значення полягає у проведенні та аналізі результатів дослідження дрібної моторики в дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Наукова новизна: визначені теоретичні засади розвитку дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення; сформовані методичні рекомендації щодо розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Апробація результатів дослідження:

1. Участь у V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та фізичної терапії» (25.05. 2021 р.).

2. Подано до друку стаття: Полуяффа К. О., Кравченко І. В. Особливості дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та фізичної терапії*: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021.

Структура і обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається з вступу, двох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи 54 сторінки. В тексті містяться таблиці та діаграма.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття дрібної моторики та її розвиток в онтогенезі

Для повноцінного життя дуже важливим є сформованість ручних дій. Вченими Є. М. Мастюковою, М. М. Кольцовою, Л. М. Шипіциною та іншими зазначено, що ручна діяльність, а зокрема дрібні рухи пальців дуже впливають на розвиток мовлення [16].

Такі вчені як, О. М. Мастюкова, Л. З. Арутюнян, В. І. Лубовський, І. Ю. Левченко, М. С. Певзнер, М. М. Кольцова (вчені, які працювали в галузі спеціальної педагогіки) зазначають необхідність роботи над дрібною моторикою дітей в корекційно-логопедичному процесі під час корекційно-розвивальних заходів. Мовлення під час тренування тонких рухів пальців формується та розвивається набагато краще. Отже, робота над руховим апаратом, тобто дрібної моторики пальців рук покращує та стимулює розвиток мовлення.

Моторика – рухова активність організму або окремих органів. Під моторикою розуміють послідовність рухів, які у своїй сукупності потрібні для виконання будь-якої певної задачі. Її ділять на велику й дрібну моторику, а також моторику певних органів.

Дрібна моторика – можливість працювати різними дрібними предметами, обмінюватися ними в межах рук, а також виконувати завдання, для яких потрібна взаємна робота очей та рук.

Навички дрібної моторики використовуються для виконання таких точних дій, як «пінцетне тримання» (великим і вказівним пальцями) для маніпулювання невеликими об'єктами, вирізання, малювання, в'язання, застібання гудзиків, гри на музичних інструментах тощо. Опанування

навичками дрібної моторики вимагають розвитку дрібніших м'язів, ніж для великої моторики [39].

Проблема взаємозв'язку розвитку мовлення і дрібної моторики рук були представлені у теорії та практиці логопедії, психології, нейрофізіології, спеціальної педагогіки, що знайшли своє відображення у роботах визначних науковців: Л. С. Виготського, В. І. Лубовського, Р. Є. Левіної, Є. Ф. Соботович та сучасних українських вчених: Ю. В. Рібцун, В. М. Синьова, В. В. Тищенко, М. К. Шеремет, які довели, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення на становлення мовленнєвої функції в значному ступені впливає розвиток дрібної моторики рук. Наукові роботи О. М. Мастюкової виявили зв'язок між кореляційною залежністю і динамікою розвитку мовлення та моторикою рук у дітей із порушеннями мовлення на всіх вікових етапах онтогенезу.

Як відзначає професор М. К. Шеремет, поряд із загальною ослабленістю, діти із ЗНМ, у тому чи іншому ступені, демонструють збіднення, спотворення і порушення сенсомоторного розвитку як окремих систем (руки, ноги, очей, орального апарату), так і їх взаємодії [8].

Таким дітям притаманне відставання у розвитку всіх видів моторики – загальної, мимічної, дрібної та артикуляційної: порушення у розвитку основних рухів і їх фізичних якостей, недостатня статична і динамічна координація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання вправ. У них порушеним є конструктивний праксис, що часто пов'язано з недорозвиненням дрібної моторики пальців рук, вони відчують труднощі під час роботи з дрібними предметами. З наукових робіт Т. Б. Філічевої та Г. В. Чіркіної виявлено, що впродовж останнього часу у дітей все частіше спостерігаються відставання в розвитку моторної функції дрібних м'язів пальців та кисті рук, особливо це має відношення до дітей із загальним недорозвиненням мовлення [41].

Вчені зазначають, що в роботі з дітьми даного контингенту значну увагу необхідно приділяти розвитку дрібної моторики рук, адже рухи руками

тісно пов'язані з розвитком мовленням і вони є одним із факторів його формування. Шляхом розвитку дрібної моторики рук у дітей із ЗНМ удосконалюються не тільки рухові можливості, а й розвиток мовленнєвих та психічних навичок. Слід зазначити, що формування рухів руки значно пов'язано з розвитком рухового аналізатора і зорового сприймання, просторового орієнтування, різних видів чутливості, координації рухів. Багато вчених зазначають, що організація та розвиток дрібної моторики рук знаходиться у тісному зв'язку з розвитком лівих скроневих і лівої лобової ділянок головного мозку, які в свою чергу, відповідають за формування багатьох психічних функцій [58]. Наукові дослідження підтвердили зв'язок інтелектуального розвитку з розвитком моторики рук.

Під час роботи з пальчиками і кистями рук, які покращують мовлення дітей, відбувається позитивний момент для покращення артикуляції, підготовці руки для письма. Також це слугує для роботи кори головного мозку яка покращує розвиток мислення дитини [16].

Н. А. Бернштейн: «Природний онтогенез моторики складається з двох різко різночасових фаз. Першою фазою є анатомічне дозрівання центрально-нервових субстратів, яке закінчується до 2-2,5 років. Друга ж фаза, що переходить іноді далеко за межі віку статевого дозрівання, – це фаза функціонального дозрівання і налагодження роботи координаційних рівнів. У цій фазі розвиток моторики не завжди йде прямо прогресивно: в деякі моменти і по відношенню до деяких класів рухів (тобто рівнями) можуть відбуватися тимчасові зупинки і навіть регреси, що створюють складні коливання пропорцій і рівноваги між координаційними рівнями» [3].

Зазначимо основні навички дрібної моторики, яких дитина набуває на різних етапах свого розвитку:

Дитина до 6 місяців:

- ✓ вхоплює предмети за допомогою рефлексів;
- ✓ може дотягуватися руками до предметів;
- ✓ хапає предмети;

- ✓ може тримати предмети обома руками;
- ✓ цілеспрямовано починає тягнутися до предметів.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ низький рівень розвитку м'язів і координації їх роботи;
- ✓ пізно починає грати самостійно;
- ✓ органи чуттів затримуються у розвитку.

Дитина в 6-12 місяців:

- ✓ бере предмети в руку та може класти їх до рота;
- ✓ свідомо віддає предмети;
- ✓ може брати предмети великим і вказівним пальцями;
- ✓ тримає предмети двома пальцями;
- ✓ перекладає предмети з однієї руки в іншу;
- ✓ кидає й піднімає іграшки самостійно.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ у дітей недостатньо розвинена сила рук і пальців;
- ✓ навички поводження з предметами залишають бажати кращого;
- ✓ затримка розвитку органів чуттів через брак ігрової діяльності.

Дитина в 1-2 роки:

- ✓ може збудувати вежу з трьох кубиків;
- ✓ будує піраміду з чотирьох кілець;
- ✓ вставляє 5 кілочків в отвори;
- ✓ перегортає по 2-3 сторінки книги одночасно;
- ✓ малює на папері хаотичні лінії та фігури;
- ✓ точне натискання кнопок;
- ✓ малює, використовуючи рухи всієї руки, може змінювати руку;
- ✓ під час їжі користується мінімальною допомогою дорослих;
- ✓ користується жестами в спілкуванні;
- ✓ тримає чашку, п'є з неї.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ недостатньо розвинена сила рук і пальців;

- ✓ недосконало розвинені ігрові навички;
- ✓ недостатньо розвинені навички догляду за собою (наприклад, навичка самостійного прийому їжі);
- ✓ не в повній мірі розвинена навичка поводження з предметами.

Дитина у 2-3 роки:

- ✓ нанизує 4 великі намистини;
- ✓ перегортає по одній сторінці книги;
- ✓ може різати ножицями;
- ✓ правильно тримає олівець пальчиками, а не в кулаці;
- ✓ однією рукою виконує більшість дій;
- ✓ робить вертикальні, кругові й горизонтальні рухи руками;
- ✓ під час роботи з пластиліном розділяє його на шматки;
- ✓ може їсти самостійно.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ дитина не готова до занять з письма;
- ✓ небажання працювати з олівцем;
- ✓ порушений розвиток навички догляду за собою;
- ✓ недосконало розвинена навичка малювання.

Дитина в 3-4 роки:

- ✓ може збудувати вежу з 9-ти маленьких кубиків;
- ✓ малює коло як самостійно так і за зразком;
- ✓ користується перехресними лініями;
- ✓ в ліпленні може зліпити хвилясту змійку та кульку;
- ✓ вправно користується ножицями.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ побутові навички розвинені слабо;
- ✓ дитина ще не готова до навичок письма;
- ✓ низький рівень роботи з дрібними предметами;
- ✓ переживання та поганий настрій через невдачі маніпулювання дрібними предметами.

Дитина в 4-5 років:

- ✓ вправно може вирізати за допомогою контуру;
- ✓ може намалювати квадрат;
- ✓ може написати цифри, літери та своє ім'я;
- ✓ прослідковується домінуюча рука;
- ✓ дитина оволоділа навичками самостійного одягання.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ проблеми з використанням олівця та роботи з ним;
- ✓ труднощі з написанням імені та літер;
- ✓ проблеми під час одягання, потребує допомоги дорослих;

Дитина в 5-6 років:

- ✓ може вирізати найпростіші фігури;
- ✓ самостійно може намалювати квадрат, трикутник, коло;
- ✓ самостійно розмальовує малюнки;
- ✓ правильно тримає олівець та пензлик;
- ✓ може створити прості аплікації з паперу;
- ✓ малює найпростіші малюнки.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ з помилками пише цифри та літери;
- ✓ з труднощами виконує письмові завдання;
- ✓ швидко втомлюється під час роботи з олівцем;

Дитина в 6-7 років:

- ✓ вправно пише цифри та літери;
- ✓ при письмі користується зошитом;
- ✓ добре малює олівцем;
- ✓ добре розвинена моторика для занять письмом;
- ✓ вправно грається з конструктором, будуючи при цьому вдалі конструкції;
- ✓ сформована навичка зав'язування шнурків.

Негативні наслідки у випадку, якщо навички не розвинені:

- ✓ труднощі під час письма;
- ✓ діти швидко збуджуються під час письма;
- ✓ низька успішність у школі;
- ✓ неохайний та нерозбірливий почерк;
- ✓ низька самооцінка через низьку успішність у школі;
- ✓ іноді діти не слухаються вчителя через небажання писати [49, 30].

В. О. Сухомлинський (1978) писав, що витоки здібностей і обдарованість дітей – на кінчиках їхніх пальців, від них, образно кажучи, йдуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше винахідливості і майстерності в рухах руки дитини, тим тонше взаємодія руки з засобами праці (ручкою, пензлем, олівцем), тим складніше руху необхідні для цього взаємодії, тим яскравіше творча стихія дитячого розуму, чим більше старанності в дитячій руці, тим дитина розумніша [40].

1. 2. Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

Порушення мовлення виявляються як відхилення людини, що говорить, від мовної норми, прийнятої в певному мовленнєвому оточенні, обумовлене розладом нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності [34, с. 35–36].

Мовленнєві порушення мають такі особливості:

- 1) невідповідність віку людини;
- 2) характерне незнання мови та безграмотність;
- 3) проблеми у роботі психофізіологічних функцій мовлення;
- 4) негативно впливає на подальший розвиток психічних функцій дитини;
- 5) постійні, самостійно не зникають;
- 6) потребують логопедичної роботи.

Питання мовленнєвого недорозвинення у дітей повно опрацьовувалась і висвітлювалась у зарубіжній та вітчизняній літературі багатьма вченими, починаючи ще з 50-60-х років ХХ століття (Р. Левіна, 1951, 1959, 1968; В. Орфінська, 1959, 1963, 1967; Б. Гріншпун, 1975; К. Мастюкова, 1972, 1981, 1999; Г. Каше, 1962, 1985; Г. Чиркіна, Т. Філічева, 1985, 1986, Л. Трофименко, 2005, М. Шевченко, 1999, В. Тарасун та ін.) [51, с. 5-7].

На теперішньому етапі розвитку логопедії поняття недорозвинення може позначати незавершеність, неповноту і цілеспрямованої дії, і процесу розвитку дитини в онтогенезі. Саме в останньому значенні поняття недорозвинення може використовуватись на означення неповноти, незавершеності процесу мовленнєвого розвитку дитини, що визначається терміном загальне недорозвинення мовлення.

Проблеми розвитку мовлення можуть спостерігатися у дітей як з психофізичними вадами, так і, у дітей з нормативним розвитком.

Погано впливає на розвиток їх мовлення мають ураження кіркових гностичних та моторних зон, слухової, зорової функцій, несприятливі умови життя і виховання дітей, інтелектуальні порушення. Порушуються різні компоненти мовленнєвої діяльності: звуковимовна сторона, фонематичні процеси, граматична і лексична будова [33, с. 84].

Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) містить в собі важкі порушення, такі як сенсорна та моторна алалія, складні форми дизартрії та ринолалії. При ЗНМ порушуються всі компоненти мовлення: фонематичні процеси, словниковий запас, граматична будова, звуковимова та зв'язне мовлення.

Вперше наукове пояснення такому відхиленню у розвитку, яким є загальне недорозвинення мовлення, було дано Р. Є. Левіною і колективом наукових співробітників НДІ дефектології АПН СРСР (Г. І. Жаренкової, Г. А. Каші, Н. А. Нікашиною, Л. Ф. Спіровою, Т. Б. Філічевою, Г. В. Чиркіною, А. В. Ястребовою та ін.) в 50-60-і рр. ХХ ст.

Загальне недорозвинення мовлення – це різні багаточисельні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовної системи, що відносяться до її смислової та звукової сторони, при нормальному слухові та інтелекті [27, с. 35].

На сьогоднішній день, в логопедії термін «недорозвинення мовлення» використовується для визначення більш низького рівня сформованості тієї чи іншої мовленнєвої функції або мовленнєвої системи в цілому [68, с. 248].

За ступенем тяжкості прояви дефекту умовно поділяють на чотири рівні загального недорозвинення мовлення. Перші три рівні виділені й докладно описані Р. Є. Левіною, четвертий рівень представлений в роботах Т. Б. Філічевої [27].

Діти в яких виявлено I-й рівень ЗНМ не користуються фразою лише інколи на побутовому рівні. Деколи можуть користуватися лепетними реченнями (наприклад: мама ам ам (мама їсти); мяу мяу бух бух (киця стрибнула)). Пасивний словник на противагу активному більший. Тому здається, що такі діти розуміють звернене до них мовлення та сказати не можуть. Але такі діти розуміють контекстні ситуації. Більшість слів діти не розуміють та їх граматичні зміни [11, с. 32].

Звуковимовна сторона майже не сформована, стан звуковимови дуже проблемно визначити, адже діти вимовляють окремі звуки не завжди, тобто не має артикуляції постійно. Складова структура не сформована ні під час сприймання ні під час відтворення. Активне мовлення складається з одно та рідко двох утворень. Діти не освоїли звуковий аналіз слів, їм дуже важко зрозуміти суть завдання [31, с. 45].

Отже, I-й рівень ЗНМ характеризується такими особливостями:

- активний словник у зародковому стані, зокрема це звуконаслідування, лепетні та побутові слова;
- пасивний словник більший порівнюючи з активним, розуміння мовлення є обмеженим;
- мовлення фразами майже не прослідковується;

- порушена звукова та складова структура слова [26, с. 74-75].

Більш кращою мовленнєвою здатністю характеризуються діти другого рівня загального недорозвинення мовлення. Малими темпами з'являється фразове мовлення. Та прослідковується багато роботи у фонетичній та граматичній складовій мовлення. Такі діти з помилками розповідають про минулі події, про свою сім'ю, коротко відповідають на запитання, можуть скласти невелику розповідь за запропонованим малюнком [3].

Беручи фонетичну сторону мовлення, виявлено, що у дітей порушена вимова свистячих, шиплячих, сонорів, дзвінких та глухих, м'яких та твердих звуків. Велика кількість пропусків від 16 до 20 звуків, навіть голосні звуки погано артикулюються. Спостерігається додавання зайвих голосних звуків, або пропуски приголосних. Дослідження вчених показують, що у дітей несформованість фонематичного сприймання та фонематичних уявлень. Звуковий аналіз діти не здатні виконати, також є порушення складової структури слова. Під час вимовляння слів різної складової будови виявляються порушення:

- ✓ елізії – скорочення кількості складів;
- ✓ персеверація – перестановка складів;
- ✓ персеверації звуків у словах;
- ✓ додавання складів (муха – муха; мівіша – міша);
- ✓ контамінації – об'єднання складових систем двох слів (різком – ріже ножем; копатом – копає лопатою; совіник – совок, віник);
- ✓ антиципації – уподібнення складів [17, с. 87].

Щодо словникового запасу, то він відстає за віком. Словник складається з іменників та рідко дієслів, зокрема побутового характеру (подай, граю, бігаю...) прикметники прослідковуються дуже рідко. Дітям важко розбиратися в назвах частин тіла, тварин та їх дітей, кольорів, форм, розмірів, саме ці слова вони замінюють іншими близькими за значеннями. Словотворення відсутнє [28, с. 482 – 508].

В граматичній стороні мовлення присутні безліч помилок. Неправильне використання відмінкових форм (біжить котом); помилки у використанні іменників чоловічого і жіночого роду (дітої – 2 столи); відсутність узгодження прикметників і числівників з іменниками (пат матина – 5 машин; синь ліве – синій олівець; синь відо – синє відро). Коли діти роблять можливості узгоджувати іменники за родами, числами, відмінками це відбувається невдало. Спостерігається пропуски прийменників (йти в магазин – ти маган, кладу на стіл – каду сітіл). Сполучники і частки майже не використовуються [16, с. 26].

II-й рівень ЗНМ характеризується:

- ✓ в активному словнику переважають іменники, дієслова, інколи прикметники, прислівники відсутні;
- ✓ розуміння мовлення на вищому рівні, діти розуміють прості граматичні форми, відбувається поширення пасивного словника;
- ✓ порушена вимова значної кількості звуків;
- ✓ спостерігається грубе порушення складової будови слів, характер помилок при відтворення складової структури слова свідчить про низький рівень фонематичних і артикуляторних можливостей, не готові до оволодіння звуковим аналізом і синтезом;
- ✓ зв'язне мовлення на зародковому стані, діти починають користуватися простими, інколи непоширеними реченнями;
- ✓ прослідковується виражений експресивний аграматизм [64, с. 65 – 75].

Діти, які мають третій рівень загального недорозвинення мовлення мають розгорнуте фразове мовлення, але проблеми з лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторони. Проблеми звуковимови присутні, виявляються такі помилки:

- ✓ недиференційована вимова свистячих, шиплячих звуків, африкатів і сонорів. Треба зазначити, що один звук може замінювати одночасно 2 і більше звуків даної або близької фонематичної групи.
- ✓ заміна звуків більш простими за артикуляцією;

- ✓ нестійке використання звуку, коли в різних словах він вимовляється по-різному;
- ✓ змішування звуків, коли ізольовано дитина вимовляє звуки правильно, а в словах і реченнях припускається взаємозаміни;
- ✓ спотворення артикуляції деяких звуків (міжзубна вимова свистячих, велярний або увулярний ротацізм тощо);
- ✓ оглушення звуків;
- ✓ відсутність пом'якшення (мяч – м'яч) [32, с. 26 – 36].

Проблеми з фонематичними процесами проявляються, у неможливості диференціювати звуки які різняться акустико-артикуляційними ознаками. Фонематичні порушення затримують процес засвоєння звукового аналізу і синтезу [25, с. 685].

Словниковий запас на рівень нижчий від своїх однолітків, які мають мовленнєвий розвиток в нормі. Спостерігаються лексичні помилки, дітям важко самостійно називати слова, що є в пасивному словнику. Неправильне використання слів в контексті та заміни слів у власному мовленні:

- ✓ неправильне називання предметів, які подібні за зовнішніми ознаками (штани – шорти);
- ✓ заміни назв предметів, що подібні за призначенням (чашка – стакан);
- ✓ замінюють назви предметів на інші, що ситуативно пов'язані з ними (марка – конверт, каток – лід);
- ✓ частину предмету замінюють його назвою (кришка – бутылка, носик – чайник);
- ✓ замінюють слова, що позначають родові поняття, словами, що позначають видові поняття і навпаки;
- ✓ використання речень або словосполучень замість одного слова (екран з картинками – телевізор, пити чай – чашка);
- ✓ назви дій замінюються словами, які близькі за зовнішніми ознаками;
- ✓ не розуміння та не використання в мовленні деякі дії [18, с. 5].

Також зустрічаються проблеми з розумінням та використанням абстрактних значень, абстрактних відносин. Адже словниковий запас дітей збільшується за рахунок назв предметів, властивостей, дій, відносин [22, с. 3 – 11].

Діти III-го рівня ЗНМ мають порушення граматичної сторони мовлення. Вони з труднощами розуміють складні логіко-граматичні конструкції, вони виражають причинно-наслідкові відношення. Дітям важко змінювати граматичні уклади та правильно складати з ними речення [38, с. 33].

Проблеми під час використання звуковимови, лексики, граматики впливають на монологічне мовлення. Це проблеми при роботі з переказами, дітям важко скласти розповідь за малюнком, поділитися власним досвідом в розповіді, опис для дітей також є проблемним елементом [41, с. 14].

Таким чином, ЗНМ III-го рівня визначається такими недоліками:

- ✓ розуміння мовлення в межах повсякденного життя;
- ✓ визначається імпресивний аграматизм;
- ✓ присутніми є стійкі відхилення засвоєння і застосування граматичних законів мовлення;
- ✓ спостерігається незнання окремих слів і виразів, поєднання смислових значень слів, близьких за значенням, неточне знання і невідповідне використання багатьох слів з повсякденного життя, переважають іменники і дієслова, мало слів, що характеризують якості, ознаки, стан предметів і дій, велика кількість похибок при використанні простих прийменників, а складні прийменники майже не використовуються;
- ✓ у монологічному мовленні діти користуються здебільшого простими реченнями, спостерігаються труднощі й повне не вміння поширювати речення і складати складні речення (складносурядні і складнопідрядні);
- ✓ у більшості дітей визначаються недоліки вимови звуків і порушення складової будови слова;

- ✓ виявляється недорозвинення всіх фонематичних процесів, що затримує процес засвоєння навичками звукового аналізу, синтезу та грамоти;
- ✓ без спеціального корекційного навчання грамоти виникає багато порушень специфічного характеру, що є причиною неуспішності дітей при навчанні в школі [56, с. 17 – 21].

Вивчаючи порушення мовлення у дітей 6-7 річного віку, Т. Філічева описала IV-й рівень мовленнєвого недорозвитку [68, с. 7].

Зазначено, що у дітей які відносяться до даного рівня вислідковуються мінімальні порушення мовленнєвих компонентів. Беручи звуковимову, то в дітей відбувається лише порушення диференціації звуків, адже звуки всі присутні.

Діти розуміють значення слів та не можуть утримати його фонематичний образ, через це можуть зустрічатися перестановка звуків і складів, персеверації, парафазії, додавання звуків і складів, опускання складів. Також діти даної категорії мають проблеми з чіткістю артикулювання звуків.

Залишаються помилки при вживанні: іменників, що характеризують емоційно-вольовий і фізичний стан об'єктів, іменників зі зменшено-пестливими суфіксами, іменників із суфіксами одиничності, присвійних прикметників. Це допомогло виділити дітей з більш легкою формою ЗНМ в самостійну групу – четвертий рівень мовленнєвого недорозвинення [70, с. 56].

До загального недорозвинення мовлення можуть приводити різні несприятливі фактори в період внутрішньоутробного розвитку, травми під час пологів, а також тривалі соматичні захворювання в ранньому дитинстві, асфіксії. При цьому має місце ураження окремих мозкових структур, відставання у психічному і фізичному розвитку, недорозвинення всього мозку в цілому та ін. Негативно впливати на нормальний хід мовленнєвого розвитку може дефіцит спілкування, несприятливе оточення або генетичні

фактори, прогалини у вихованні. Особливе місце в етіології загального недорозвинення мовлення займає перинатальна енцефалопатія [19, с. 94].

Більшість вчених (Вінарська О. М., Грибова О. Є., Єфіменкова Л. М., Халілова Л. Б., Шаховська С. Н. та ін.) основним порушенням мовлення дітей із ЗНМ вважають дефіцитарність їх мовленнєвих можливостей, порушення власне потенцій до розвитку мовлення.

Це призводить до порушень у висловлюванні дітей, вони не можуть перенести в мовлення засвоєні граматичні категорії, з труднощами використовують нові вивчені слова, також виявляється знижена мовленнєва активність через ці недоліки.

В. П. Глухов вказує на характерні особливості, властиві висловлюванням дітей з ЗНМ: порушення послідовності і зв'язності викладу, смислові пропуски, різко виражена «невмотивована» ситуативність і фрагментарність, низький рівень використання фразового мовлення [8, с. 91].

Неповноцінна мовленнєва діяльність накладає відбиток на формування у дітей інтелектуальної та сенсорної, афективно-вольової сфери.

Дослідження О. Герасимової і Т. Бочкарьової показали, що у дітей з вадами мовлення (в першу чергу з ЗНМ) ігрова діяльність обтяжена. Це може виявлятися в труднощах у зосередженні на грі, недосконалості ігрових дій, нестачі творчого підходу до сюжету [57, с. 200; 54, с. 256].

Діти дошкільного віку які мають порушення мовлення найчастіше граються наодинці. Рівень співдіяння з ровесниками у грі відповідає найнижчим показникам (Р. О. Іванкова, І. Б. Теплицька, В. О. Кондратенко). Розвиток уміння виконувати предметно-змістовий бік гри й налагоджувати стосунки з ровесниками діти з порушеннями мовлення становлять чималу групу (Н. О. Усанова). Одна група дітей не здатна самотійно організувати цілеспрямовану гру. Вони бігають по кімнаті, не здатні самотійно організувати тривалу гру з іграшками. Інтерес до однієї іграшки хисткий. Дитина виконує окремі, непов'язані між собою дії. В іншу групу дітей

входять ті, які можуть організувати гру з іграшками. Така гра характеризується певною стійкістю і зосередженістю дитини [22, с. 293].

Дитині з загальним недорозвиненням мовленням складно довго виконувати відведену їй роль, та виконувати певні правила гри. Під час гри вони спілкуються з дорослими більше, ніж з однолітками.

У дітей з порушеннями мовлення, порівняно з однолітками з нормативним розвитком, в більш пізньому віці розвивається інтерес до предметної діяльності, емоційно-вибіркове ставлення до світу, розуміння зверненої мови. Такі властивості багато в чому визначають становлення і розвиток гри як діяльності в дошкільному віці. Вони мають збережений інтелект, а значить, потреба в грі у них така ж, як у однолітків з нормативним рівнем розвитку. Як зазначає В. І. Селеверстов, дошкільнята з порушеннями мовлення мають свої особливості в порівнянні з ровесниками. Ці особливості можуть виявлятися з боку фізичного розвитку в порушеннях моторики, наявності загальної скованості і слабкості рухів. Діти з ЗНМ відстають від нормативного розвитку однолітків в точному відтворенні дій з предметами, порушують послідовність ігрових дій. У дітей із ЗНМ відзначаються труднощі формування саморегуляції і самоконтролю. Маючи ці ускладнення, дітям важко включитися в колективну гру. Їм складно тривалий час виконувати відведену роль, дотримуватися певних правил гри. Під час гри вони спілкуються з дорослими більше, ніж однолітками. Діти дуже втомлюються через свої недоліки у розвитку мовлення, вони мають труднощі у спілкуванні під час гри і стають замкнутими, іноді агресивно реагують на однолітків під час гри. Діти із ЗНМ нерідко втрачають можливість спільної діяльності з однолітками в грі через лексико-граматичні і фонетичні відхилення. Їх ігрові вміння, як правило, розвинені слабо. Найбільші труднощі діти цього рівня ЗНМ мають у словесних іграх та іграх з правилами, що передбачають словесну регуляцію дій. Під час парних або групових ігор діти більш орієнтовані на предмети, з якими граються, ніж на партнерів по грі, або грають мовчки, або продукують мовленнєві

висловлювання, які не звернені до потенційних партнерів по грі. Це найчастіше уривчасті словосполучення, слова, рідше – фрази [26, с. 67-85; 29, с.264].

Наукові доробки В. І. Селівестрова доводять, що гра для всіх дітей, і для дітей з ЗНМ також, сприяє виокремленню та інтегруванню ними соціальних функцій, що реалізуються безпосередньо через мовлення, такі соціальні функції тісно вплітаються в систему рольових взаємовідносин між дітьми. Вчені С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак стверджують, що у дітей дошкільного віку із ЗНМ ігрова діяльність залишається позаду в розвитку. Зміст їхньої гри найчастіше – це відтворення знайомих способів дій з предметами або ознайомлення з особливостями та рисами іграшок; щодо конкретного задуму в процесі гри з будь-якими іграшками, то він відсутній. Такі діти майже не добирають потрібних для того чи іншого сюжету іграшок, гра з сюжетними іграшками часто має процесуальний характер, тобто, коли дитина возить по кімнаті туди-сюди машинку, одягає і роздягає ляльку, тощо. Ігри таких дітей з іграшками логічно не пов'язані. Гра дітей дошкільного віку із ЗНМ успішно відбувається тільки, коли дорослий впливає на саму гру, вказують В. О. Калягін і Т. С. Овчіннікова. Науковці вважають, що значна затримка формування ігрової діяльності властива та характерна дітям із ЗНМ I рівня: їх ігри є одноманітними та наслідувальними, наприклад, коли дитина крутить іграшку в руках, не виконуючи з нею ніяких ігрових дій. Її дії з іграшкою не мають повного та ґрунтовного ігрового характеру, в колективі з однолітками з нормативним розвитком мовлення така дитина знаходиться далеко, осторонь або виконує допоміжні ролі та не вступає в словесний контакт. Діти з I-им рівнем ЗНМ мають порушений емоційний розвиток, тому для таких дітей гра проходить без задуму, і дії її учасників часто бувають незрозумілими дитині. Вчені, крім того, зауважують, що у дітей дошкільного віку цього рівня ЗНМ різко знижена самостійна ігрова активність, вони не здатні самостійно створювати та структурувати сумісну діяльність в межах сюжетної гри, потребується вплив дорослого, без його

участі можлива лише процесуальна гра з елементами сюжету, тобто така ігрова діяльність не є колективною, а є діяльністю разом або поряд [18, с.320].

У сюжетно-рольових іграх втілення сюжету має хиткий ситуативний характер, що залежить від непередбачених асоціацій; роль не виявляє поведінку дитини в грі, тільки за допомогою аналізу ігрової діяльності дошкільник може встановити, яку роль він виконує. Застосування предметів-замінників в іграх чи дії замінювання спостерігаються досить рідко; ігрова поведінка малоемоційна. Ігри дітей не змістовні, рольові діалоги однотипні і прості. Діти не вміють відображати характерні риси ігрового героя. Тривалість гри невизначена. Діти із ЗНМ III рівня не вміють спільно обговорювати задум гри, не враховують точку зору один одного, не досягають спільного рішення. Тому між ними виникають складні взаємини [26].

Зокрема, у дітей із ЗНМ (а це найбільш численна категорія дітей дошкільного віку) визначається різний рівень розвитку та сформованості психічних функцій загалом. Недорозвинення першої сигнальної системи – мовлення – спричиняє порушення другої сигнальної системи – психічних процесів: мислення, пам'яті, уваги, сприймання та уявлень. Аналіз літературних джерел і практики виховання та навчання дітей дошкільного віку зі складними мовленнєвими розладами (Р. Белова-Давід, А. Воронова, Ю. Гаркуша, О. Мастюкова, Ю. Рібцун, Є. Соботович та ін.) свідчить про порушення у дітей із ЗНМ зорового і фонематичного сприймання, слухової та зорової уваги, вербальної пам'яті, абстрактного й словесно-логічного мислення, емоційно-вольової сфери, що загалом погано впливає на їхній мовленнєвий та загальний розвиток [26].

При порівнянні з нормою діти із проблемами мовлення мають порушення пам'яті. Слухова пам'ять яка тісно пов'язана з мовленням проявляє себе таким чином: чим більші проблеми з мовленням, там гірша

слухова пам'ять. Якщо, брати зорову пам'ять, то вона не має ніяких відхилень від норми.

Діти із ЗНМ потребують більше зусиль для запам'ятовування саме через проблеми мимовільної пам'яті, а саме мимовільна пам'ять стоїть на норму нижче через знижену пізнавальну активність таких дітей. Довільна пам'ять при запам'ятовуванні має нижчий рівень. Сміслова, логічна пам'ять у дітей є досить збережена, але виявляється зниження вербальної пам'яті, продуктивності запам'ятовування. Дітям важко запам'ятовувати складні, багатоступеневі інструкції. Вони не здатні повторити завдання в певній послідовності, забувають, плутають елементи завдань. В деяких випадках це призводить до обмеження можливостей розвитку пізнавальної діяльності [26].

1.3. Особливості розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

Мовлення покращується під дією кінестетичних імпульсів від рук, більш точно – від пальців. Зрозуміло, дитина з високим рівнем розвитку дрібної моторики, здатна логічно міркувати, у неї на достатньому рівні спостерігається формування активного дитячого мовлення, рідко зустрічаються порушення звуковимови. Таким чином, тренування рухів пальців і кисті рук є досить важливим чинником, стимулювання мовленнєвого розвитку дитини, підготовці руки до письма, сприянню поліпшення артикуляційних рухів й, що не менш важливо, є сильним засобом, до стимулювання працездатності кори головного мозку, та розвитку мислення дитини [61].

Під час дошкільного віку дуже важливо звертати увагу роботі з розвитку загальної та дрібної моторики, так як дошкільний вік є сенситивним, тобто сприятливим для її розвитку. Для володіння тіла в

просторі, для бігу, виконання різних вправ, потрібно працювати над загальною моторикою. Дрібна моторика це точна робота пальців та кисті рук.

Стан розвитку дрібної моторики рук – є одним із свідчень інтелектуальної готовності дитини до шкільного життя. Діти, що мають високий рівень розвитку та сформованості дрібної моторики гарно та логічно міркує, в неї гарна пам'ять, зв'язне мовлення та увага.

Саме у старшому дошкільному віці дуже жваво розвивається дрібна моторика рук та дозрівання певних зон в головному мозку та розвиток м'язів рук.

Вкрай важливим є той факт, що сформованість мовленнєвих умінь та навичок у дітей без сумніву пов'язана зі станом розвитку дрібної моторики пальців рук. Шкода, що зараз більшість дітей дошкільного віку мають проблеми розвитку не лише мовлення, а й інтелекту, готовністю до шкільного навчання [53].

Можна стверджувати, що діти в своєму житті стикаються з різними труднощами, що пов'язані з здійсненням тонких рухів рук. Спостерігаються такі особливості: нездатність до регуляції довільних рухів, порушена координація та чіткість виконання, ускладнене переключення з одного руху на інший та автоматизації нового руху, наявність супутніх рухів, зволікання, хаотичність, неузгодженість. У ході спеціального навчання дітям важко копіювати певне положення пальців за зразком. Аналіз практичної роботи показує, що інструкція з першого подання, а іноді й після багатьох повторень майже не реалізується. Діти не володіють одночасним виконанням рухів пальців обох рук.

Розвиток моторики у дітей старшого дошкільного віку дозволяє сформувати координацію рухів пальців рук, розвинути мовленнєву діяльність і підготувати дитину до школи. Дитина, у якої досить добре розвинена дрібна моторика, вміє логічно міркувати, у неї високий рівень розвитку пам'яті, уваги та зв'язного мовлення. Дрібна моторика рук розвиває

інтерес, пізнавальні здібності дитини, вважається справою цікавою та корисною для виявлення майбутніх здібностей внутрішнього світу дитини.

Діти старшого дошкільного віку мають порушення постави, недорозвинення дрібної та загальної моторики, порушення координації рухів, та орієнтації у просторі. Такі діти швидко втомлюються, не утримують увагу при виконанні логопедичних вправ на заняттях [9].

Деякі діти в п'ять років тримають ложку в кулаці, не вміють користуватися ножицями, неправильно тримають пензлик чи олівець, іноді не можуть застебнути гудзики, зав'язати шарф, зашнурувати черевики тощо.

Українські науковці В. В. Тищенко та Ю. В. Рібцун характеризують IV рівень ЗНМ [43]. Стверджуючи, що усне мовлення дитини з IV рівнем ЗНМ загалом максимально приближене до норми, виявляються лише одиничні помилки. Доводячи ефективність формування мовлення у цих дітей, саме активним розвитком дрібної моторики рук.

Професор М. К. Шеремет зазначає, що поряд із загальною ослабленістю, діти із ЗНМ, у тому чи іншому ступені, виявляють збіднення, спотворення і порушення сенсомоторного розвитку як окремих систем (ноги, руки, очей, орального апарату), так і їх взаємодії [8]. Затримка у розвитку всіх видів моторики – загальної, мимічної, дрібної та артикуляційної: порушення у розвитку основних рухів і їх фізичних якостей, недостатня статична і динамічна координація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання вправ. У даного контингенту дітей порушеним є конструктивний праксис, що переважно пов'язано з недорозвиненням дрібної моторики пальців та кисті рук, вони мають труднощі під час маніпуляції дрібними предметами.

Отже, для дітей старшого дошкільного віку є характерним:

- ✓ порушення регуляції довільних рухів,
- ✓ недостатня координація та чіткість виконання,
- ✓ труднощі переключення з одного руху на інший та автоматизації нового руху,

- ✓ наявність супутніх рухів, зволікання, хаотичність, неузгодженість,
- ✓ процесі спеціального навчання дітям важко відтворювати певне положення пальців за зразком.

Адже, коли дитина має високий рівень дрібної моторики, має гарно розвинуте мовлення, мислення, увагу та пам'ять. Якраз розвитку функції дрібних м'язів рук необхідно приділяти велику увагу у старшому дошкільному віці. Навички дрібної моторики допоможуть дитині вміти обстежувати, аналізувати, порівнювати, навколишні предмети й краще зрозуміти навколишній світ.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Загальне недорозвинення мовлення – це різні багаточисельні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовної системи, що відносяться до її звукової та смислової сторони, при нормальному слухові та інтелекті.

Окрім мовленнєвих проблем діти із ЗНМ дошкільного віку мають:

- порушення розвитку психічних процесів – знижений рівень мислення, уваги, пам'яті, незрілість емоційно-вольової сфери.
- порушення ігрової сфери – дітям складно тривалий час виконувати відведену їй роль, дотримуватися певних правил гри. Під час гри вони спілкуються з дорослими більше, ніж з однолітками.
- знижений рівень моторної сфери – дітям властиве відставання у розвитку всіх видів моторики – загальної, мимічної, дрібної та артикуляційної: порушення у розвитку основних рухів і їх фізичних якостей, недостатня статична і динамічна координація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання вправ. У даного контингенту дітей порушеним є конструктивний праксис, що переважно пов'язано з недорозвиненням дрібної моторики пальців та кисті рук, вони відчують труднощі під час маніпуляції дрібними предметами.

Дрібна моторика – можливість працювати з дрібними предметами, передавати об'єкти з руки в руку, а також виконувати завдання, що потребують скоординованої роботи очей і рук.

Отже, підсумовуючи вивчену літературу можна зазначити, що рухи рук дуже пов'язані з мовленням. У дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку робота над дрібною моторикою покращує, як руховий розвиток, так і розвиток психічних та мовленнєвих процесів.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

2.1. Розвиток дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку в корекційно–логопедичному процесі

Систематизація корекційно-логопедичного процесу передбачає поетапність, планомірність та цілеспрямованість. Корекційно-логопедичний процес – це складно організований, цілеспрямований процес, в якому реалізуються навчальні, корекційні, профілактичні та виховні завдання. Протягом вирішення даних завдань у дітей з мовленнєвою патологією проходить узагальнення попереднього життєвого досвіду, активізація розумової діяльності, розвиток пізнавальних здібностей, формування та розвиток особистості загалом.

Поданий процес включає в себе зовнішню і внутрішню сторони. Виклад матеріалу логопедом чи вихователем, різні вказівки до запропонованих завдань, а також сприймання дітьми викладеного матеріалу, відповіді на питання, виконання завдань та інструкцій – все це складає зовнішню сторону логопедичного впливу, тобто те, що можна безпосередньо спостерігати. Внутрішня сторона даного процесу, його сутність – це засвоєння дітьми знань, умінь та навичок в їх єдності, формування та розвиток мовлення й особистості. Ці дві важливі сторони логопедичного впливу взаємопов'язані та взаємообумовлені [2].

Логопедичний вплив здійснюється та реалізується на логопедичних заняттях.

На корекційно-логопедичних заняттях відбувається:

- робота з розвитку слухового сприймання для розрізнення звуків мови;
- розвиток фонематичних уявлень, корекція проблем звуковимови для подальшого оволодіння орфоепічними нормами української мови;
- розвиток просодичних компонентів мовлення;
- збільшення словникового запасу різними частинами мови, лексичними узагальненнями, уточнення лексичних значень слів;
- корекція граматичної будови мовлення на основі формування та уточнення синтаксичних значень слів та значень граматичних категорій, поступового розширення та ускладнення синтаксичної структури речень, що сприймаються та використовуються дітьми, розвиток навичок морфологічного словотворення та словозміни, формування операцій граматичної трансформації;
- корекція зв'язного (діалогічного, монологічного) мовлення на основі формування умінь структурувати смислову ситуацію, виділяти в ній основні компоненти і виражати їх у мовній формі, уміння планувати зв'язну розповідь, переказувати почутий чи прочитаний текст, складати розповіді з опорою на наочність, за уявленнями та уявою;
- розвиток умінь мовного аналізу, для подальшого розвитку можливостей для письма та читання;
- робота з розвитку дрібної моторики, що безпосередньо впливає на розвиток мовлення та письма в подальшому.

Ще дуже давно китайці стверджували, що активні вправи в яких беруть участь пальці та руки гарно впливають на розвиток та роботу певних ділянок мозку, які саме відповідають і за мовлення дитини. Шнурування черевиків, застібання гудзиків, збирання дрібних деталей – цей список може навіть не закінчитися. Всі ці дії передбачають акуратну і точну роботу пальців рук, якої важливо навчитися. Саме тому, розвитку дрібної моторики у дітей сьогодні приділяється особлива увага. З цією метою вихователі в дитячих

садах, вчителі в школах і навіть багато мам вдома включають в повсякденність різні вправи та ігри на розвиток у дітей дрібної моторики.

Рівень розвитку дрібної моторики – це показник інтелектуальної готовності дитини до шкільного навчання. Дитина, яка має рівень досить високий, вміє логічно міркувати, має добре розвинену пам'ять і увагу, зв'язне мовлення, вона може приступати до оволодіння навичками письма.

В процесі формування мовлення дітей важливе значення має розвиток дрібної моторики. Положення про кореляцію ручної моторики й мовлення розробляли В. Бехтерев, Д. Селлі. Зв'язок моторики, пізнавальної діяльності й мовлення висвітлювали у своїх роботах Л. Виготський, А. Валонн, М. Бернштейн, Дж. Брунер, Б. Ананьєв [26].

Стан загальної та дрібної моторики в дошкільників із ЗНМ потребує особливого індивідуального підходу, оскільки цим дітям властиві своєрідні порушення координації та тонких диференційованих рухів.

Хід роботи з розвитку дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення повинен проводитись систематично, адже саме тоді буде досягнутий вагомий ефект від цих спеціально-підібраних вправ. Вправи для розвитку рухів пальців та кисті рук мають приносити дитині задоволення, а не викликати перевтомлення. Вагоме значення в цих іграх-вправах має текст. Він має бути бадьорим, доступним і відповідати віковим особливостям. Важливо пояснювати значення тих чи інших рухів чи положень пальців, зацікавлювати дітей у виконанні цих рухів, створювати сприятливий емоційний настрій.

Робота з формування ручної вмілості дітей логопатів проводиться в таких напрямках:

1. Спеціальні ігри (пальчикові ігри (гімнастика), вправи з використанням дрібних предметів: намистинок, паличок, гудзиків, камінців, прищіпок). Наприклад, ігри з прищіпками є чудовим тренажером для пальчиків. Дитина має докласти немало зусиль, щоб прикріпити прищіпку. За допомогою прищіпок можна не тільки розвивати дрібну моторику

пальців рук, але й вивчати кольори, математичні уявлення, рахунок, що доречно використовувати на заняттях з розвитку елементарних математичних уявлень, розвивати логічне мислення, творчу уяву можливо на заняттях з розвитку мовлення. А з дітьми старшого віку можна вивчати цифри і алфавіт [20].

Спеціальні ігри для розвитку дрібної моторики можна використовувати не тільки логопедом на заняттях, але й на заняттях з розвитку мовлення, природознавства, конструювання.

2. Навчання цілеспрямовано рухатися в побутових ситуаціях, формування навичок самообслуговування. В дитячому садочку вихователі приділяють велику увагу розвитку умінь самообслуговуванню, поведінки в різних побутових ситуаціях, все це сприяє розвитку дрібної моторики. Наприклад, вихователь пропонує грати в рольові ігри («Готуємо обід» одні діти миють овочі, фрукти інші нарізають, накривають на стіл) таким чином задіяна робота над точністю рухів пальців та рук, також добре відбувається робота над розвитком діалогічного мовлення.

3. Формування дрібної моторики в спеціально створених ситуаціях із використанням настільних ігор, вирізання, малювання, ліплення. Ці ігри можна використовувати як логопедом на логопедичних заняттях так і вихователям на заняттях з образотворчого мистецтва, конструювання, настільні ігри можна використовувати на заняттях з розвитку мовлення, природознавства та під час ігор в групі та на вулиці [26].

Систематичні ігри-вправи з пальчиками у дітей із загальним недорозвиненням мовлення поліпшують пам'ять, розвивають координацію рухів, розумові здібності дитини, позбавляють від емоційних напружень. Розвиток дрібних рухів пальців рук передуює виникненню артикуляційних складів. Звичайно, рухова активність кисті збільшує запас слів, сприяє їх осмисленому використанню. Ігри та вправи на формування тонких рухів пальців рук допомагають розвивати увагу та підвищити працездатність дітей. Допомагають розвивати вміння слухати й розуміти, є чудовим

матеріалом для вдосконалення активного словника дітей. Досить важливим етапом роботи з розвитку дрібної моторики є пальчикова гімнастика. Ці ігри дуже цікаві та емоційні, заохочують дітей до роботи. «Пальчикові ігри» начебто відтворюють реальність навколишнього світу – предмети, людей, тварин, явища природи. Діти, повторюючи ці рухи, активізують моторику та мовлення. «Пальчикові ігри» – це інсценування римованих розповідей, казок за допомогою пальчиків. Більшість з таких ігор мають необхідність в участі обох рук, що дає можливість дітям засвоїти поняття «вгору», «вниз», «ліворуч», «праворуч» тощо.

Пальчикова гімнастика – важливий вид вправ для розвитку дрібної моторики, який не схожий на інші ігри дітей. Будь-який малюк, ще не вміючи розмовляти, радісно реагує на «ладусі-ладусі» або «чук-чук-чук». Йому приємно відчувати дотик рук матері, чути її мелодійний голос, весело грати з нею. Діти охоче спостерігають за тим, як їхні пальчики з легкістю перетворюються на тварин, різні речі та явища [21].

Грати з пальчиками не тільки весело та цікаво, а ще вони мають величезний вплив на загальний розвиток дитини:

- розвивають координацію рухів, дрібну моторику;
- розвивають пам'ять, уяву та інші довільні когнітивні процеси;
- підвищують функціональну активність мозку;

– усувають емоційну напругу. Внаслідок розвитку моторики пальців та кисті рук у мозку формується проекція дій, а мовленнєві реакції перебувають у прямій залежності від тренуваності пальців [58].

Робота над розвитком дрібної моторики відбувається не лише під час логопедичних занять з логопедом, а й під час різних занять з вихователем та різних режимних моментів, це можуть бути робота над навичками самообслуговування, прогулянках на повітрі та екскурсіях, на заняттях з фізичної культури, під час підготовки до різних тематичних свят. Також до цього переліку приєднується робота вдома з батьками, яка має відбуватися

за рекомендацією логопеда чи вихователя, та й просто для гарного та веселого проведення часу разом з дітьми.

2.2. Визначення рівня розвитку дрібної моторики старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення

Для виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, ми обрали методику Т. Гризик, Л. Тимошук, яка складається з 5 блоків.

Базою дослідження виступила старша логопедична група «Квіточки» Сумського дошкільного навчального закладу (центру розвитку дитини) №18 «Зірниця». В експерименті взяли участь діти у віці 5-6 років (старший дошкільний вік) із ЗНМ в кількості 10 осіб.

Отримані дані представлені в таблицях. Кожне завдання оцінювалось як «+» виконано – 1 бал та «-» не виконано – 0 балів. Після всіх блоків бали підсумовувалися та визначалися рівні розвитку дрібної моторики, які також показані в таблицях у відсотковому співвідношенні.

Високий рівень (15-14 балів) – дрібна моторика розвинена дуже добре.

Середній рівень (13-12 балів) – дрібна моторика розвинута не занадто добре, діти мали невеликі проблеми під час виконання завдань.

Низький рівень (11-9 балів) – дрібна моторика розвинена погано, діти допускають багато помилок під час виконання навіть не складних завдань.

Найнижчий рівень (менше 8 балів) – дрібна моторика дуже сильно відстає від вікової норми.

I блок. Статистичні вправи.

1. «Кільце» – з'єднати великий та вказівний палець, інші підняти вгору.

Утримувати 10 секунд.

2. «Коза» – витягнути вперед вказівний палець та мізинець. всі інші зафіксувати утримуючи великим пальцем. Утримувати 10 секунд.

3. «Три богатиря» – підняти вгору вказівний, середній, безіменний пальці. Великий палець тримає мізинець на долоні. Утримувати 8 секунд.
4. «Заєць» – підняти вказівний та середній пальці, мізинець та безіменний притиснути великим пальцем. Утримувати 10 секунд.
5. «Солдатики» – тримати підняті пальці руки в напруженому стані.
6. «Виделка» – підняти вгору вказівний, середній та безіменний пальці, великий притримує мізинець на долоні. Утримувати 10 секунд.

Таблиця 2.3

Результати діагностики

<i>№ завдання Діти</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>Загальна кількість</i>
Д1	+	+	+	+	-	+	6
Д2	+	+	+	+	+	+	6
Д3	-	+	+	+	+	+	5
Д4	-	+	+	+	-	+	4
Д5	+	+	-	-	+	-	3
Д6	-	-	-	+	+	+	3
Д7	-	-	+	+	+	-	3
Д8	+	+	+	-	+	-	4
Д9	-	-	+	+	-	-	2
Д10	+	+	+	+	+	-	5

II блок. Дослідження координації рухів.

1. «Кулак, долоня, ребро» – педагог демонструє дитині три положення долоні на столі, які послідовно змінюють один одного: розкрита долоня на столі, долоня, стиснута в кулак, долоня ребром на столі. Спочатку вправа виконується разом з педагогом, потім самостійно.
2. «Коза-заєць» – вправа являє собою зміну статистичних вправ першого блоку (2, 4). Дитина виконує вправи одночасно з педагогом в повільному темпі.

Таблиця 2.4

Результати діагностики

<i>№ завдання Діти</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>Загальна кількість</i>
Д1	-	+	1
Д2	+	+	2
Д3	+	+	2
Д4	-	+	1
Д5	+	+	2
Д6	-	+	1
Д7	-	-	0
Д8	+	+	2
Д9	-	+	1
Д10	+	+	2

ІІІ блок. Динамічні вправи (робота з папером).

1. «Вирізання ножицями» – педагог пропонує дітям розрізати лист паперу по прямій лінії. Ця робота показує як швидко відбувається зміна тону м'язів рук дитини.
2. «Общипування паперу» – педагог пропонує дітям обірвати лист паперу по прямій лінії. Це показує злагодженість обох рук.

Таблиця 2.5

Результати діагностики

<i>№ завдання Діти</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>Загальна кількість</i>
Д1	-	-	0
Д2	+	-	1
Д3	+	+	2
Д4	-	+	1
Д5	-	-	0
Д6	+	-	1
Д7	-	-	0
Д8	+	+	2
Д9	-	+	1
Д10	+	+	2

IV блок. Дослідження сили тонуса.

1. «Стискання обома руками руки дорослого» – дитині пропонується дуже сильно стиснути руку дорослого двома руками.
2. «Стискання однією рукою руки дорослого» – дитині пропонується дуже сильно стиснути руку дорослого однією рукою.

Таблиця 2.6

Результати діагностики

<i>№ завдання Діти</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>Загальна кількість</i>
Д1	+	–	1
Д2	+	–	1
Д3	+	+	2
Д4	–	–	1
Д5	–	–	0
Д6	+	–	1
Д7	–	–	0
Д8	+	+	2
Д9	+	–	1
Д10	+	+	2

V блок. Обстеження пучки руки.

1. «Захват олівця» – педагог пропонує дитині на папері намалювати в різних місцях палички різної довжини. Спостерігає як дитина тримає олівець. За необхідності допомагає та підказує як правильно тримати олівець. Педагог спостерігає також, в якій руці тримає дитина олівець, як починає малювати, як закінчує лінію.
2. «Підсолимо суп» – педагог пропонує уявити ніби нам потрібно посолити суп. Під час виконання завдання педагог звертає увагу на темп виконання, він повинен бути повільним.
3. «Катаємо кульку» – вправа показує не тільки взаємодію пальців пучки, але й можливість переключення. Дитина повинна взяти кульку і котити її по часовій стрільці в зростаючому темпі.

Таблиця 2.7

Результати діагностики

<i>№ завдання Діти</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>Загальна кількість</i>
Д1	+	-	-	1
Д2	+	-	+	2
Д3	+	-	-	1
Д4	-	+	+	2
Д5	-	-	-	0
Д6	+	+	+	3
Д7	-	-	+	1
Д8	+	+	-	2
Д9	+	-	-	1
Д10	+	+	+	3

Після проведення обстеження були зроблені підрахунки балів кожної дитини та виведені у відсоткове співвідношення.

Визначено, високий рівень має одна дитина, що становить 10%. Середній рівень показали три дитини, що становить 30%. Рівень нижче середнього спостерігався у трьох дітей, що становить 30% та низький рівень три дитини, що становить 30%.

Таблиця 2.8

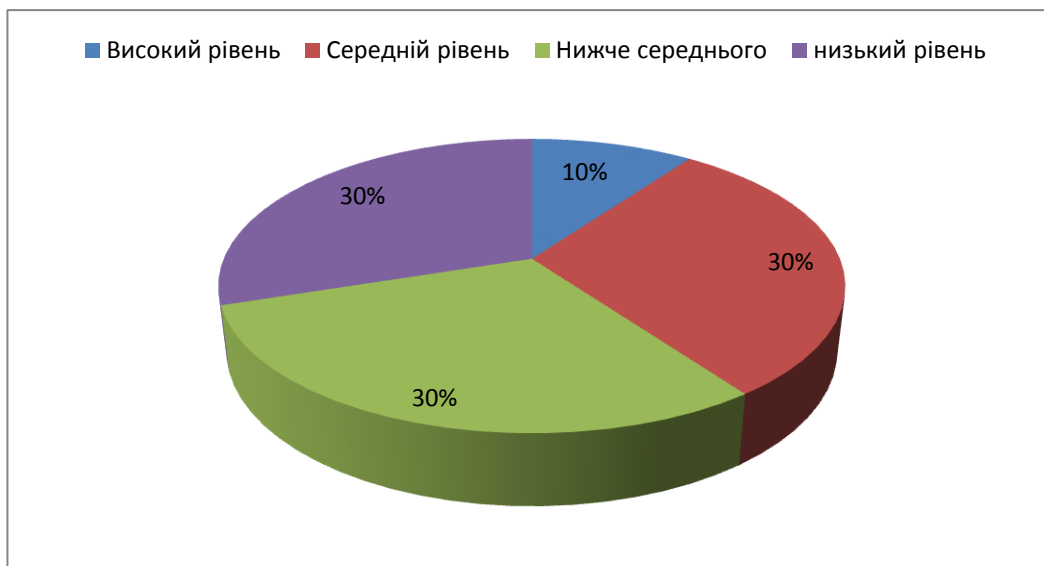
<i>Рівень</i>	<i>Кількість дітей</i>	<i>Відсотки %</i>
Високий рівень	1	10%
Середній рівень	3	30%
Нижче середнього	3	30%
Низький рівень	3	30%

За результатами обстеження можна зробити висновок, що у старших дошкільників із ЗНМ спостерігається різний розвиток дрібної моторики.

У більшості дітей виявлялися труднощі при здійсненні тонких рухів, недостатня координація та чіткість виконання, труднощі переключення з одного руху на інший. Також спостерігалось зволікання, хаотичність, неузгодженість.

Деяким дітям було складно відтворити певне положення пальців за зразком. Також дуже часто потрібно було повторювати певні завдання багато разів.

Аналіз результатів у відсотковому відношенні відповідно до критеріїв подано нижче (Рис. 2.1):

Рисунок 2.1 Аналіз результатів у відсотковому відношенні відповідно до критеріїв

Отже, можна зробити висновок, що проведена нами діагностика дала відомості про рівень розвитку та стан сформованості дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Адже, стан мовленнєвих умінь та навичок у дітей тісно пов'язана зі станом розвитку дрібної моторики пальців рук.

Наукові доробки М. Кольцової та О. Лурії вказують, що у структурі розвитку визначне значення має оцінка рухових порушень, адже виняткова роль розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини в цілому належить руховому аналізатору. М. Кольцова стверджує, що в період

підготовки дитини до активного мовлення потрібно розвивати не тільки моторику артикуляційного апарату, а й моторику пальців рук [16]. В. Сухомлинський писав: «Витоки здібностей і обдарувань дітей – на кінчиках їхніх пальців. Від пальців, образно кажучи, ідуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Що більше майстерності в дитячій руці, то дитина розумніша» [48].

2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

Робота з розвитку дрібної моторики має починатися ще до вступу у школу. Батьки, які надають певну увагу вправам, іграм, різноманітним завданням з розвитку дрібної моторики та координації рухів руки вирішують одночасно декілька проблем: по-перше, впливають на загальний інтелектуальний розвиток дитини, по-друге, покращують розвиток мовлення малюка, по-третє, готують його до оволодіння навичок письма.

Наукові роботи О. Лурії, М. Кольцової зазначають, що у структурі розвитку важливого значення має оцінка рухових порушень, оскільки значна роль розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини в цілому належить руховому аналізатору. Вчені стверджують про потребу розвивати не лише моторику артикуляційного апарату, а й моторику пальців рук.

Дуже важливо зацікавлювати дітей, тому робота над розвитком дрібної моторики повинна відбуватися в процесі гри. Батькам для роботи вдома також вихователям та логопедам, ми пропонуємо ряд рекомендацій для розвитку дрібної моторики які можна використовувати на різних заняттях. Саме під час виконання рекомендацій вдома батьки можуть з цікавістю та користю провести час зі своїми дітьми, налагодити теплі та довірливі відносини.

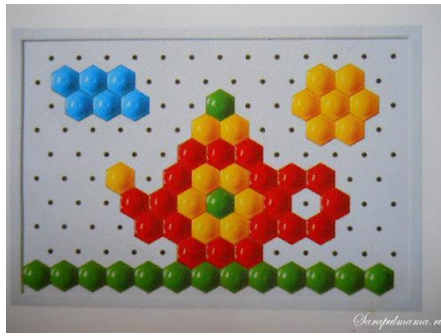
1. Ліплення з різних матеріалів. Це може бути пластилін, тісто, глина. Працюючи з цим матеріалом в дітей дуже добре розминаються всі пальчики. Можливо ліпити, що завгодно, при цьому розвивати не тільки дрібну моторику, а й фантазію, терпіння та посидючість. Наприклад, якщо ліпити тварин то потім можливо ними погратися або навіть інсценізувати певну казку. Доречно використовувати як на логопедичних заняттях так і на заняттях з образотворчого мистецтва, розвитку мовлення.

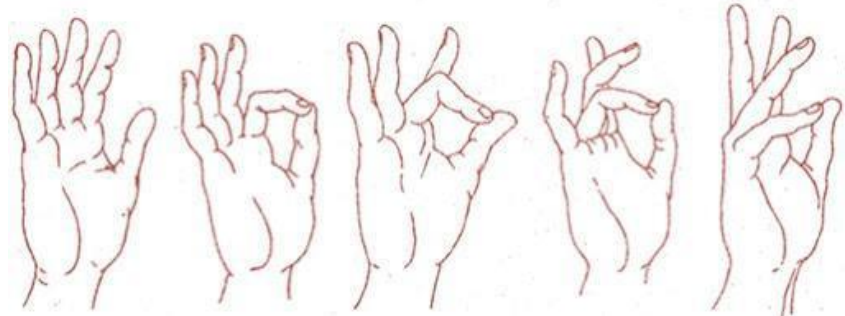
2. Ігри з крупами. Можна використовувати всі крупи які знаходяться вдома. Доречно спочатку працювати з крупами більшого розміру, наприклад квасоля, горох, а потім приєднувати дрібні такі як гречка, рис, пшоно. Їх можливо пересипати в різний посуд, сортувати або ж розтирати в руках. Використовуються на заняттях з формування елементарних математичних уявлень, заняттях з розвитку мовлення, заняттях з ознайомленням з природою.

3. Використання мозаїк. Мозаїка зацікавлює дітей своєю яскравістю та практичністю. За допомогою мозаїки можна викласти будь що, що заманеться дитині. Використовують на заняттях з розвитку мовлення та елементарних математичних уявлень.

4. Пальчикові ігри. В інтернет мережі, книгах, посібниках є багато матеріалу для пальчикових ігор. Зокрема це віршики під які потрібно виконувати різні підібрані рухи. Та навіть можна взяти знайомі з дитинства: «сорока-ворона», «ладушки-ладушки». Використовують на логопедичних заняттях та на всіх інших заняттях як елемент фізкультхвилинок.

5. Шнірівки. Використання шнурівок допомагає не лише розвитку дрібної моторики, але й важливій навичці шнурувати взуття. Гру-шнурівку можливо зробити й самостійно. Взяти картон, вирізати з нього цікавий для дитини об'єкт, можливо улюблений фрукт чи ще щось та прорізати отвори. Отвори можна робити по контуру або в хаотичному вигляді та просовувати в ці отвори шнурочки. Також можливо пришнуровувати шнурівки один до одного. Вдало можна використовувати на логопедичних заняттях та заняттях з розвитку мовлення.

6. Ігри з гудзиками, намистинками та різними застібками. Такі ігри дуже до вподоби дітям. Можливо взяти усі запаси які є вдома. За допомогою маніпуляцій з гудзиками та намистинками відбувається робота над координацією рухів, посидючості, навичок класифікації, математичних уявлень. Також можливо закріплення кольорів, розмірів, геометричних форм. Використовуються на заняттях з фізичного виховання, навчання грамоти та образотворчої діяльності.

7. Різноманітні ігри з пінцетами, щипцями, китайськими паличками.

Використовуючи різні щипці, пінцети в дітей формується правильний захват пальцями. Діти із задоволенням будуть перекладати китайськими паличками якісь кульчи чи інші предмети. Можливо для заохочення в кінці запропонувати солодкий приз чи зробити це грою «хто перший». Доречно використовувати на заняттях з розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім, елементарних математичних уявлень.

8. Використання тканини та різних ниток. Можна обмотати якийсь предмет з їх допомогою, малюкові доведеться як слід схопити ниточку пальцями. І це допомагає зміцнювати м'язи маленьких пальців і вчити дитину координувати свої рухи, можна використовувати на заняттях з образотворчої діяльності.

9. Пазли. Яскраві малюнки розвивають увагу, кмітливість, зір і дрібну моторику рук. Використовуються на заняттях з розвитку мовлення та граматики.

10. Малювання пальчиками. Розвиває дрібну моторику рук, що не тільки готує кисть руки до малювання пензликами, олівцями та письма, а й

позитивно впливає на розвиток відділу мозку, що відповідає за мислення і мову. Дитина використовує різні рухи рук, щоб отримати бажані картини, що розвиває її просторове і образне мислення. Доцільно використовувати на заняттях з образотворчого мистецтва, елементарних математичних уявлень.

11. Катання долонькою дерев'яних і гумових м'ячиків по рівній поверхні. Таке заняття масажує долоні та покращує координацію рухів кисті. При цьому можна промовляти віршики чи співати пісні. Також можна ці засоби використати на заняттях з фізичного виховання, та як елементи фізкультхвилинок на різних заняттях.

12. Використання піску. Ігри в піску можна використовувати як на свіжому повітрі так і в приміщенні. Можна ховати різні предмети в піску, малювати, залишати сліди різних тварин, створювати гірки. Доречно використовувати на заняттях з ознайомлення з природою, розвитку мовлення та граматики.

13. Використання води. Можна виконувати переливання води в різний посуд. Можна використовувати на заняттях з ознайомленням з природою та на прогулянках.

Дотримуючись цих порад батьки допоможуть дітям розвивати дрібну моторику й не тільки. Це закріплення побутових навичок; повторення кольорів, форм, математичних понять; розвиватимуть фантазію, мислення, увагу та уяву; тренерують посидючість та силу волі; а головне це довірливі та щирі відносини з дітьми, які формуються саме у взаємодії з ними.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Активні рухливі вправи за участі рук і пальців мають позитивний вплив на розвиток і діяльність головного мозку будь-якої людини. Шнурування черевиків, збирання дрібних деталей, застібання гудзиків – цей список нескінченний. Всі ці дії передбачають акуратну і точну роботу пальців рук, якої важливо навчитися. Тому, розвитку дрібної моторики у дітей нині надається значна увага. Вихователі в дитячих садах, вчителі в школах і навіть багато мам вдома, з цією метою, включають в повсякденне життя дітей різні вправи, завдання та ігри для розвитку дрібної моторики.

Робота з розвитку дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення повинна проводитись регулярно, адже саме тоді буде досягнутий вагомий ефект від цих спеціальних вправ.

Для виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, ми обрали методику Т. Гризик, Л. Тимошук, яка складається з 5 блоків.

Базою дослідження виступила старша логопедична група «Квіточки» Сумського дошкільного навчального закладу (центру розвитку дитини) №18 «Зірниця». В експерименті взяли участь діти у віці 5-6 років (старший дошкільний вік) із ЗНМ в кількості 10 осіб.

За результатами обстеження можна прослідкувати, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ спостерігається різний розвиток дрібної моторики.

У більшості дітей виявлялися труднощі при здійсненні тонких рухів, недостатня координація та чіткість виконання, труднощі переключення з одного руху на інший. Також дуже часто потрібно було повторювати певні завдання багато разів. Батькам для роботи вдома також вихователям та логопедам, ми запропонували ряд методичних рекомендацій для розвитку дрібної моторики дітей, які можна використовувати на різних заняттях.

ВИСНОВКИ

Отже, нами було досліджено літературу, щодо питання дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Зокрема зверталися до робіт Л. З. Арутюняна, М. М. Кольцової, І. Ю. Левченко, В. І. Лубовського, О. М. Мастюкової, М. С. Певзнер, які звертали увагу на необхідність і педагогічну доцільність роботи з розвитку дрібної моторики в дітей у комплексі корекційно-розвивальних заходів.

З тренуванням тонких рухів пальців рук мовлення не тільки розвивається більш інтенсивно, але і формується більш досконало. Таким чином, розвиток рухового апарату, зокрема, дрібної моторики пальців рук, є чинником, що стимулює розвиток мовлення.

Охарактеризовано мовленнєву та психолого-педагогічну характеристику дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. В даній категорії дітей спостерігаються порушення звуковимови, лексичної та граматичної сторони мовлення, на недостатньому рівні також розвинене зв'язне мовлення. Крім мовленнєвого недорозвинення такі діти розсіяні, повільні та мають знижений рівень психічних процесів.

Також нами було проведено дослідження дрібної моторики у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Ми обрали методику Т. Гризик, Л. Тимошук, яка складається з 5 блоків.

Базою дослідження виступила старша логопедична група «Квіточки» Сумського дошкільного навчального закладу (центру розвитку дитини) №18 «Зірниця». В експерименті взяли участь діти у віці 5-6 років (старший дошкільний вік) із ЗНМ в кількості 10 осіб.

Дані обстеження показали, що діти мають середній та низький рівень розвитку дрібної моторики, в дипломній роботі це представлено в таблицях та діаграмах. Деяким дітям було складно відтворити певне положення пальців за зразком. Також спостерігалось зволікання, хаотичність, неузгодженість.

Нами було розроблено методичні рекомендації щодо розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, які можна виконувати вихователями в дитячому садку, логопедам в школі та ДНЗ та батьками вдома.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова А. И. Развитие сенсомоторных умений и навыков детей младшего дошкольного возраста. Альманах научно-исследовательских работ студентов и молодых ученых: материалы Всероссийской научно-практической конференции. Выпуск 6. Пермь, 2013. С. 1–4.
2. Аксьонова О. Г. Особливості сенсорного розвитку у дітей з тяжким порушенням мовлення. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», № 6. 2015. С. 5–9.
3. Базовий компонент дошкільної освіти: наказ № 615 від 22.05.2012 «Про затвердження Базового компоненту дошкільної освіти (нова редакція)». С. 21.
4. Бобык С. С. Развитие тактильного восприятия у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями. *Образование и воспитание*. 2018. С. 11–14.
5. Виготський Л. С. Мышление и речь: монографія. Москва: Лабиринт, 1999. 353 с.
6. Виноградова А. Д. Практикум по розвитку дрібної моторики розумово відсталого дитини. Київ: Просвітництво, 1985. 144 с.
7. Выготский Л. С. Основы дефектологии: Учебники для вузов. СПб: Лань, 2003. 654 с.
8. Глухов В. П. О формировании связной описательной речи у старших дошкольников с ОНР. *Дефектология*. 1990. № 6. С. 24 – 27.
9. Глухов В. П. Особенности обучения рассказыванию по картине детей дошкольного возраста с ОНР. *Дефектология*. 1986. № 3. С. 26.
10. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
11. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников: дети с общим недоразвитием речи: пособие для логопедов Москва: Просвещение, 1981. 112 с.

- 12.Ефименкова Л.Н., Мисаренко Г.Г. Организация и методы коррекционной работы логопеда на школьном логопункте: пособие для логопеда. Москва: Просвещение, 1991. 45с.
- 13.Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников: кн. для логопеда. 2-е изд., Москва: Просвещение, 1985. 112 с.
- 14.Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество. Москва: Лабиринт, 1998. 366с.
- 15.Жукова Н. С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: кн. для логопеда. Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. 320 с.
- 16.Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи /Под ред. А. А. Леонтьева, Т. В. Рябовой. Изд-во Моск. ун-та, 1969. 17 с.
- 17.Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по креативной терапии. СПб.: Издательство «Речь»; «ТЦ Сфера», 2001. 400 с.
- 18.Калягин В. А. Логопсихология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений: изд-во Моск. Академия, 2007. 320 с.
- 19.Карпунина Е. П. Этиология, механизмы, речевая симптоматика общего недоразвития речи III уровня при различных формах патологии у детей старшего дошкольного возраста: сборник материалов Всероссийской научно-практической студенческой конференции, 28 апреля 2017 года. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2017. С. 93-98.
- 20.Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: пособие для логопеда. Москва: Просвещение, 1985. 207 с.
- 21.Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе: пособие для логопедов. СПб: Речь, 2007. 336 с.
- 22.Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. посіб. видавництво: Знання, 2010. 293 с.
- 23.Конопляста С. Ю. Хрестоматія з логопедії: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2006. 360 с.
- 24.Корнев А. Н. Основы логопатологии и детского возраста: Клинические и психологические аспекты. СПб.: Речь, 2006. 380 с.

- 25.Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. Просвещение, 1967
URL: http://pedlib.ru/Books/4/0286/index.shtml?from_page=173 (дата звернення (25.02.2021 р.)
- 26.Левина Р. Е. Характеристика общего недоразвития речи: Основы теории и практики логопедии. Москва: Просвещение, 1968. С. 67 – 85.
- 27.Левина Р. Е. Характеристика ОНР у детей: Основы теории и практики логопедии. Москва: Просвещение, 1968 С. 67–85.
- 28.Логопедия: Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. М., 2003. 36 с.
- 29.Лопатина Л. В. Комплексный подход в диагностике и коррекции общего недоразвития речи у детей: автореф. на здобуття ступеня магістра. Саратов, 2016. 35 с.
- 30.Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку: Одеса: ПНЦ АПН України СВД М.П.Черкасов, 2005. 319 с.
- 31.Ляпидевский С. С. О классификации речевых расстройств: Москва: Просвещение, 1969. 112 с.
- 32.Мелихова О. В. Формирование готовности дошкольников с ОНР к овладению навыков письма: книга Логопедия. Москва, 2006. 36 с.
- 33.Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях: Книга для логопеда. Москва: ТЦ Сфера, 2007. 192 с.
- 34.Овчинникова Т. С. Логопсихология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2007. 318 с.
- 35.Кудрина Л. В., Кислинская Н. П., Панфиленко Г. И., Лагоша Г. Е.Песочная игротерапия как средство развития речевой деятельности дошкольников. *Молодой ученый*. 2014. №17. С. 501–503
- 36.Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення: *Корекційна педагогіка і спеціальна психологія*. 2011. №5. С. 145-150.

37. Преодоление общего недоразвития речи дошкольников: учебно-методическое пособие /под общ. ред. Т. В. Воловец. Москва: Институт общегуманных исследований, 2002. 256 с.
38. Савінова Н. В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. теорія і методика навчання (українська мова) Одеса, 2005. 21 с.
39. Сапогова Е. Е. Ребенок и знак: психол. анализ знаково-символ. деятельности дошкольника. Тула, 1993. 264 с.
40. Сафонов О. В. Коррекционно-педагогическая работа по активизации речевой деятельности дошкольников с общим недоразвитием речи. *Логопед в детском саду*. 2006. № 6. С. 53.
41. Сафонова О. В. О проблеме активизации речевой деятельности старших дошкольников с общим недоразвитием речи. *Логопед в детском саду*. 2006. №4. С. 34.
42. Соботович Е. Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования: К.: ИЗМН, 1997. 44 с.
43. Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление: Москва, Издательство: ЛКИ. 2007. 256 с.
44. Трофименко Л.І. Сучасні підходи до розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії*. 2007. С. 21–24.
45. Трошин О. В. Логопсихология: Учебное пособие. М.: ТЦ Сфера. 2005. 256 с.
46. Урунтаева Г. А. Практикум по детской психологии: Москва: Просвещение. 1995. 291 с.
47. Усова А. П. Педагогика и психология сенсорного развития и воспитания дошкольника. Москва: Просвещение, 2005. 135 с.
48. Федорович Л. О. Розвиток зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ засобами дидактичних ігор і вправ: Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19:

- Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових трудов. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 19. С. 186–191.
- 49.Филичева Г. В. Основы логопедии. Москва: Просвещение, 1989. 223 с.
- 50.Цукерман Г. А. Виды общения в обучении. Томск: Пеленг, 1993. 98 с.
- 51.Черкасова Е. Воспитание речевого слуха у детей с общим недоразвитием речи. *Дошкольное воспитание*. 2006. №11. С. 75
- 52.Чернова Г. В. Организация взаимодействия логопеда с родителями старших дошкольников с ОНР. *Дошкольная педагогика*. 2007. №2. С. 48–51.
- 53.Шеремет М. К. Логопедія: підручник. 3-тє вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.
- 54.Шипицына Л. М. Специальная психология: учебник для академического бакалаврата. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 287 с.
- 55.Шкльода В. М. Розвиваємо мовлення дошкільників: БВДС *Мовленнєва веселка*. 2003. № 17. С. 1–12.
- 56.Шокурова Н. Ю. Развитие тактильных ощущений у детей: Инновационные педагогические технологии: материалы III Международ.науч. конф. 2015. С. 84–86.
- 57.Шукшина Л. М. Допомога дітям з мовленнєвими. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с.